

BÖLÜM 3

MERKEZ BANKACILIĞININ DOĞUŞU,
GELİŞİMİ VE FONKSİYONLARI

Merkez Bankalarının Doğuşu ve Gelişimi

Dünyada merkez bankacılığı, bazı ticaret bankalarının banknot ihraç etmek ve devletin hazinedarlığını yapmak üzere şekil ve işlev değiştirmesiyle doğmuştur.

İlk zamanlar banknot ihracı işlevi, özel veya karma sermayeli bir ya da birkaç ticaret bankası tarafından yerine getirilmekteydi. Bu fonksiyonun zamanla kamu hizmeti niteliğinin anlaşılması ve devletlerin yasal parayı tespit etmek, emisyon ve tedavülünü sağlamak, bankacılık faaliyetlerinin daha düzenli bir şekilde yürütülmesini kontrol etmek istemeleri, ulusal ekonomiler içinde bu işlevleri yerine getirecek tek bir merkez bankasının kurulmasına neden olmuştur.

Merkez bankaları başlangıçta, kar amacı gütmeyen kamu kuruluşlarından ziyade, özel ticari bankalar olarak ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda banknot ihraç eden bankalar oluşturulmuştur. Banknot ihraç eden ilk bankalara on yedinci yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaktadır. Bu konuda 1661 yılında "Stockholm Bankası" ilk örnek olarak karşımıza çıkmasına rağmen geçerlilik süresi oldukça kısa olmuştur. İlerleyen dönemde ise 1668'de İsveç Devlet Bankası (Riksbank) merkez bankası niteliği ile piyasaya para çıkarmıştır.

Gerçek anlamda merkez bankacılığı, 18. yüzyılda üç önemli fonksiyonu içerecek şekilde ortaya çıkmıştır. Bu üç önemli fonksiyon;

- Devlet bankası olmak,
- Banknot ihraç tekeline sahip olmak,
- Likiditenin son mercii fonksiyonuna sahip olmak olarak, sıralanabilir.

Bu bağlamda 1694 yılında kurulan ve 1844 yılında çıkarılan yasayla yeniden düzenlenen İngiltere Merkez Bankası (Bank of England) gerçek anlamda ilk merkez bankası olarak kabul edilmektedir.

1694 yılında Kurulmasından sonra, tek başına banknot ihraç yetkisine sahip olması için, uzunca bir sürenin geçmesi gerekmiştir. 1833 yılına kadar ticari bankalar da banknot basabilmiştir. 1833 yılında çıkarılan bir yasa ile İngiltere Merkez Bankasının çıkardığı 5 sterlinin üzerindeki banknotlar yasal değişim aracı olarak kabul edilmiştir. 1844 tarihli yasa ile banknot ihracı bankanın altın stokuna bağlanmıştır. ***Hem İsveç Merkez Bankası hem de İngiltere Merkez Bankası yasal değişikliklerle bağımsız kılınan ilk merkez bankaları arasındadırlar. İngiltere Merkez Bankasının bağımsızlığını kazanması 1887 yılında olmuştur.***

Zamanla, her bağımsız ülke, bağımsızlığın bir simgesi olarak merkez bankası kurmaya yönelmiştir. İsveç Devlet Bankası ve İngiltere Merkez Bankasından sonra, 1800 yılında Fransa Merkez Bankası, 1811 yılında Finlandiya Merkez Bankası, 1814 yılında Hollanda Merkez Bankası, 1818 yılında Danimarka Merkez Bankası, 1841 yılında Yunanistan Merkez Bankası, 1850 yılında Belçika Merkez Bankası, 1874 yılında İspanya Merkez Bankası, 1878 yılında Avusturya Merkez Bankası, 1882 yılında Japonya Merkez Bankası, 1892 yılında İtalya Merkez Bankası, 1915 yılında da ABD Federal Rezerv Bankası (Fed) kurulmuştur.

Merkez bankacılığı işlevlerinin ticaret bankalarından alınmasını takip eden süreç içinde, hemen her ülkede bu işlevi yapacak bir merkez bankasının oluşturulması yoluna gidilmiştir.

Ancak bu durumun bir istisnası ABD'de ortaya çıkmıştır. Bu ülkedeki federe devletlerin özel haklarını koruma isteği, devlet içinde tek bir emisyon bankası kurulmasını önlemiştir. Bunun sonucunda oluşturulan "Federal Reserve Sistem (FED)", her birinin çalışma alanları sınırlandırılmış 12 adet "Federal Reserve Bank" dan oluşmuştur.

Ülke ekonomisini ilgilendiren konularda izlenecek politikalar, ortak olarak belirlendiği ve 12 bankayı da bağlayıcı olduğu için (FED) tek bir banka gibi algılanmaktadır.

Bilinen anlamda merkez bankalarının doğuşu ve gelişmesi, bankacılığın gelişmesinden sonradır.

Merkez bankalarının gelişimi, metal para sisteminin önemini yitirmesi ve bankaların para yaratma işlevlerinin ön plana çıkması ile paralel olmuştur. Dünyada merkez bankacılığı esas itibarıyla 19. yy'den sonra gelişmiştir. Bununla birlikte 1. Dünya Savaşı ve ardından gelen 1929 ekonomik krizi gibi olaylar, merkez bankacılığının gelişmesi açısından oldukça önemlidir.

Merkez bankacılığının bu dönemdeki gelişiminde savaştan sonra 1920 yılında toplanan Brüksel Konferansı ile 1922 yılında toplanan Cenova konferansı'nda alınan ilke kararlarının etkisi de büyük olmuştur.

Brüksel Konferansı, merkez bankacılığının gelişimi konusunda iki noktada önemli rol oynamıştır.

Birinci olarak; Merkez bankalarının özerk bir yapıya sahip olması gerektiği konusu ilk kez bu konferansta gündeme gelmiştir.

İkinci olarak ise; *merkez bankası olmayan ülkelerde de birer merkez bankası kurulması yönünde tavsiye kararı alınmıştır.* Bu kararın alınmasını takiben dünyanın birçok ülkesinin kendi merkez bankalarını kurdukları görülmüştür. ***Daha sonra 1922'de toplanan Cenova Konferansında, Brüksel Konferansında alınan kararlara ilave olarak, çeşitli ülkelerin merkez bankaları arasında iş birliğinin kurulması ve geliştirilmesi gündeme gelmiştir.***

Bunun yanında, 1929 ekonomik krizinden sonra, hükümetlerin ekonomik istikrarı sağlamada etkili olabileceği, bunun da merkez bankaları aracılığıyla yapılabileceği görüşü hakim olmuştur. Bu bağlamda merkez bankalarının ekonomik yaşamdaki fonksiyonlarında da önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır.